

KUNNIAN KENTTÄ – TAUSTA JA TULOKSET

MATTI KORTTEINEN

TAUSTA

Viime vuosien rationalisointipolitiikan avainasana on ollut joustava tuotanto, pyrkimys yksilölliseen, asiakasmyötäiseen tavaroiden ja palveluiden tuottamiseen. Nimenomaan tämä strategia on nähty keskeiseksi välineeksi, jolla suomalaiset yritykset voivat selvitä yhden-tyvässä Euroopassa.

Joustavan tuotannon strategia on johtanut pyrkimyksiin organisoida palkkatyö uudella tavalla. Perinteisiä, hierarkkisia linjaorganisaatioita on purettu pienemmiksi yksiköiksi, palkansaaajia on järjestetty työskentelemään tulostavastiin ja itseohjautuviin ryhmiin. Aiemmin ositettuja työtehtäviä on yhdistetty laajemmiksi kokonaisuuksiksi ja avuksi on ostettu uutta, ohjelmoitavaa tekniikkaa.

Kattavia tietoja tällaisen politiikan yleisyydestä ei toistaiseksi ole. Työolokomitean työn yhteydessä tehtiin kuitenkin suppea selvitys, jonka mukaan peräti 65 prosenttia Työnantajain Keskusliiton ja Liiketyönantajain Keskusliiton jäsenyrityksistä raportoi merkittävistä työn organisaatioon tai työtehtävien sisältöön vaikuttavista uudelleenjärjestelyistä. Yli puolet oli soveltanut soluja tai muita vastaavia, nimenomaan joustavaan tuotantomalliin liittyviä ratkaisuja (Kuitunen 1991).

Kuten vuonna 1987 julkaistu teokseni Haluttu rakennemuutos? osoittaa, lähdin tutkimustyössäni liikkeelle siitä varsin yleisestä oletuksesta, jonka mukaan joustavan tuotannon strategia tarjoaa uusia sekä taloudellisia

että työn sisältöön liittyviä etuja myös suorittavaa työtä tekeville palkansaaajille. Tämä merkitsee sitä, että ns. yhteisten etujen alue yritysten sisällä kasvaa eli että palkansaaajat voivat aiempaa paremmin ymmärtää yritystoiminnan tavoitteet ja sitoutua niihin. Ja kaikki tämä puolestaan merkitsee sitä, että suorittavan portaan perinteisissä vastakulttuureissa tapahtuu jonkinlaista muutosta tai murrosta.

Tältä perustalta lähdin tekemään kenttätöitä sellaisissa suomalaisissa huippuyrityksissä, konepajoissa ja pankeissa, joilla oli jo pitkäaikaisia kokemuksia uudesta strategiasta käytännössä. Varsin pian päädyin huomattaviin vaikeuksiin oman tutkimusongelmani ja oletusteni kanssa. Törmäsin kenttätöissani siihen sittemmin kyselyaineistojen vahvistamaan havaintoon, jonka mukaan joustava tuotanto käytännössä lisää palkansaaajien kokemuksia vastakohtaisuuksia. Palkansaaajien ja työnantajien välit kiristyvät ja eniten juuri työsuoritukseen liittyvissä kysymyksissä. Tätä kautta olin vastatusten uuden ongelman kanssa: miten tulkita tämä yllättävä havainto?

ENSIMMÄINEN TULOS

Tutkimustyöni ensimmäinen tulos liittyy tähän tulkintaan. Se on luonteeltaan negatiivinen päätelmä. Jos tutkimusongelman asettaa tällä tavalla, jos siis kysyy rakenteellisen taitteen tuottamia seurauksia ihmisten ajattelussa ja käyttäytymisessä, Suomessa 1980-luvulla käyty, kulttuuritutkimukseksi nimetty keskustelu ei kykene tarjoamaan riittäviä välineitä tutkimuksen perustaksi.

Risto Alapuron (1990) mukaan suomalaista

Lectio praecursoria 11.8.1992 Helsingin yliopiston valtiotieteellisessä tiedekunnassa.

sosiologista keskustelua on leimannut toisaalta ns. eroosioteoreettinen näkökulma (tunnetuin edustaja lienee Ulrich Beck) ja toisaalta sellainen strukturalistinen ote, jonka juuret ovat de Saussuren erottelussa ”kielen” ja ”puhunnan” välillä.

Jos kulttuuriset perinteet tematisoidaan – niin kuin eroosioteoreettisessa suuntauksessa on tapana – jonkinlaiseksi etenevästi hajoavaksi jäänteeksi, ajattelutavan avulla on varsin vaikea jäsentää sellaista empiiristä aineesta, joka kertoo vastakohtaisuuksien kollektiivisesta jäsentyneisyydestä, tämän jäsentyneisyyden säilymisestä ja korostumisesta.

Myös strukturalistinen ote on selvästi riittämätön. Tietysti kielellisiin ilmauksiin liittyy kulttuuristen koodien jäsentämiä merkityksiä, ja merkitysfunktioita voidaan paljastaa de- ja rekoodaamalla puhunutta, mutta ongelma on siinä, että rivien välistä ei löydy vain tiettyyn kielelliseen ilmaukseen kiinnittynyttä merkitystä vaan ajallisesti kerrostunut ja sisäisesti ristiriitainen merkitysten meri, joka ei kiinnity ainoastaan annettuihin kulttuuriin koodeihin vaan myös ja nimenomaan näiden koodien ja taloudellisia rakenteita koskevien kokemusten välisiin suhteisiin. Sellainen teoreettinen rakenne, jossa myös talous – markkinasuhteet ja palkkatyösuhte – tahtoo kutistua kielioppirakenteeksi, ei ole otollinen perusta, jos tahdotaan tutkia jonkin rakenteellisen taitteen kulttuurisia merkityksiä ja seurauksia.

Tätä kautta olin tilanteessa, jossa alkupeäinen empiirinen tutkimusongelma oli kasvanut huomattavasti yli lähtökohtaisten mittojensa. Tehtävänä ei ollut vain tulkita ja tehdä ymmärrettäväksi uusi yllättävä havainto, vaan myös miettiä sitä, millaisesta näkökulmasta tällainen tulkinta voisi ylipäättään olla mahdollinen. Allardtin, Alapuron ja Alestalon käsitteillä kysymys oli siitä, miten on mahdollista jatkaa suomalaisen sosiologian pitkää linjaa – pyrkimystä rakenteellisten muutosten ja niiden seurausten tutkimiseen – kulttuurisesti suuntautuneen, ymmärtävän tutkimusotteen sisällä.

Tutkimukseni toinen tulos on tämän näkökulmaan liittyvän ongelman eräänlainen ratkaisuyritys.

Kirjan jälkipuheessa yritän perustella kantaa, jonka mukaan Emile Durkheimin, Max Weberin ja Karl Marxin keskeisiä, modernia yhteiskuntaa koskevia teorioita on mahdollista tulkita tavalla, joka korostaa niiden välisiä rakenteellisia yhtäläisyyksiä. Kaikkien yhteiskuntakäsite sisältää ajatuksen modernin yhteiskunnan kollektiivisesta tajunnasta historiallisesti syntyneenä, kerrostuneena rakennekokonaisuutena. Koko tutkimus nojaa ratkaisevalla tavalla tämän klassikkotulkinnaan varaan.

Yksinkertaistaen ja tutkimuskäytäntöön sovellettuna ajatus on siinä, että ihmisten puhunnassa ilmenevälle kollektiiviselle tajunnalle tehdään ikään kuin arkeologinen analyysi. Kysymys on tietyllä hetkellä olemassa olevan ajattelutavan – esim. joustavan tuotannon tuottamien vastakohtaisuuksien – piilevän merkityssisällön paljastamisesta. Ajattelutapa on mahdollista purkaa rakenteellisiin osiinsa erottamalla

- sen historiallisesti kiteytynyt, arvorationaali osa, eetos

- se tapa, jolla eetos yhdistyy markkinasuhteiden päämäärärationaalisuuden tietynlaiseen tulkintaan

- se, kuinka tietynlainen palkkatyösuhte tältä perustalta ymmärretään juuri tietyllä tavalla ja

- se, kuinka siis uudet olot tulkitaan juuri tietyllä tavalla.

Eetoksen käsite on koko rakenteen kannalta perustava. Olisi ehkä mahdollista tiivistää ja sanoa, että eetoksen käsite viittaa niihin kulttuuriin elementteihin, joita kannetaan ei-refleksiivisesti, tässä mielessä ”mekaanisesti” (Durkheim) ja jotka tätä kautta ovat arvoja sinänsä (Weber) ja joihin suhtaudutaan kuin ”luonnolliseen oikeuteen” (Marx).

Ajatuksena on, että niin sanotusti yksilöitynyt – ainakin vanhoista luokka- ja sukupuoli-

perustaisista ryhmäsidoksista vapautumaan pyrkivä ja itsellisyttä korostava – sosiaalinen käyttäytyminen kuitenkin on myös arvorationaalisti sitoutunutta ja leimautunutta, että kiinnostavaa on juuri tämän päämäärärationaalisen, ikään kuin yksilöllisen toiminnan ylyksilöllisen, arvorationaalisen elementin osoittaminen ja että perustavaa tietyn kulttuurisen muodon ymmärtämisen kannalta on se, millä tavalla sen perustana olevat arvorationaaliset elementit ovat suhteessa – joko homologisessa tai ristiriitaisessa suhteessa – markkinoiden edellyttämän päämäärärationaalin käyttäytymisen kanssa.

Tällä tavalla tematisoitu kulttuurin käsite yrittää jollain tavalla ylittää kulttuuritutkimusta jäsentäneen keskustelun kaksijakoisen rakenteen. Se tuo yhtäältä ”kulttuurin” (ml. kunniaa ja uhria koskevat perinteiset antropologiset kysymykset) markkinasuhteiden yksilöimään sosiaaliseen elämään ja toisaalta ”talouden” (ml. yksilöllisen markkinasubjektin ja palkkatyösuhteen välisen ristiriidan) mielen ja merkityksen analyysiin.

KOLMAS TULOS

Tutkimuksen kolmas keskeinen tulos on tällaisen näkökulman perustalta syntynyt empiirinen analyysi. Tutkimusasetelma on hyvin

Kaavio 1. Tutkimuksen esitystapa ja rakenne

				D
			C	C
		B	B	B
	A	A	A	A
(luvat	2	3	4	5)

- A = selviytymisen eetos
 B = pärjääminen
 C = tietynlainen palkansaaajakulttuuri
 D = uuden strategisen ajattelun synnyttämät, koetut vastakohta-asetelmat

yksinkertainen. Ongelmana on selvittää joustavan tuotannon tuottamien vastakohtaisuuksien syntyä ja sisältöä. Kohteiksi on valittu kaksi mahdollisimman erilaista palkansaaajaryhmää, konepajojen mieskoneistajat ja pankkien asiakaspalvelutyötä tekevät, vallitsevasti naispuoliset toimihenkilöt. Ongelmana on ollut selvittää, onko koettujen vastakohtaisuuksien synnyssä ja sisällössä jotakin yhteistä ja jos on, mitä. Tehtävää on lähdetty ratkaisemaan soveltamalla edellä lyhyesti kuvattua näkökulmaa kummankin ryhmän keskuudesta kerättyjen aineistojen tulkinnassa ja suorittamalla kohta kohdalta vertailuja yhtäläisyyksistä ja eroista.

Tutkimuksen keskeinen, kulttuurista muotoa koskeva tulos on seurausta tästä asetelmasta. Kaikista toimialaan, sosioekonomiseen asemaan ja sukupuoleen liittyvistä eroista huolimatta tutkittavat kertovat yhtä ja samaa tarinaa. Variaatio on toki lähes mittamattoman suurta, mutta kaiken moninaisuuden sisältä on kuitenkin mahdollista löytää iso looginen rakenne, yhteinen juoni, jonka osiksi, pirstaleiksi tai versioiksi erilliset, yksilölliset tarinat on mahdollista tulkita.

Äärimmilleen tiivistäen on mahdollista sanoa, että kysymys on tarinasta, jossa arvorationaali eetos, jota tässä tutkimuksessa nimitetään selviytymisen eetokseksi (luku 2) siirtyy sisälle markkinasuhteisiin ja tuottaa pärjäämisen pakkoa (luku 3), siitä, että tällainen kulttuurinen muoto törmää palkkatyösuhteeseen, jossa pärjääminen edellyttää itsellisuuden voittamista (luku 4), ja lopulta siitä, kuinka tätä itsellisyyttä puolustetaan joustavan tuotantomallin käytäntöä vastaan (luku 5).

NELJÄS TULOS

Tutkimuksen neljäs tulos liittyy siihen, miten havaitut vastakohtaisuudet tulkitaan kulttuurista muotoa kuvaavan teoreettisen rakenteen perustalta. Tulkinnassa on useita loogisia elementtejä (joita oheisessa kaaviossa kuvataan symboleilla A, B, C ja D).

(A) Kulttuurisen muodon eettistä perustaa ei kutsuta protestanttiseksi etiikaksi. Weberin protestanttinen etiikka kuvaa ajattelua, jossa kunnia liittyy kutsumukselliseen työlle omistautumiseen ja uhri kulutuksesta pidättäytymiseen. Tässä tutkimuksessa kuvataan kulttuuria, jossa työlle kyllä omistaudutaan, mutta jossa ajattelun eksistentiaalinen perusta on toinen. Jos Weberin yksilö toimii tavoitteisesti ja tekee valintoja mahdollisuuksien avaruudessa, niin kuvaamani palkansaaajat jäsentävät elämäänsä toisin: maailma on kova, elämä on kova, ylipäänsä on kovaa. Kunnia riippuu siitä, miten tässä puristuksessa selviää. Uhrin eivät liity kulutuksesta pidättäytymiseen vaan siihen, että oman selviytymisen eteen on – jos tarve niin vaatii – pakko uhrata oma elämä.

Kulttuurisen muodon perustava, oletettavasti sukupuolen mukainen jakautuminen liittyy tämän uhrin laatuun. Tutkimani miehet puskevat vaikeuksiensa keskellä terveytensä, jopa henkensä uhalla, kun taas naiset kokevat velvollisuudekseen katsoa omaa elämäänsä toisten kautta. Kummassakin tapauksessa kysymys on oman elämän kokoisesta uhrista, joka annetaan moraalisisista syistä, oman kunnian eteen. Nimenomaan tätä ajattelutapaa kutsun tutkimuksessani selviytymisen eetoskiseksi.

(B) Kun sotasukupolvia nuoremmat ikäluokat kantavat tämän eettisen muodon sisälle markkinasuhteisiin ja tulkitsevat omia kokemuksiaan koulutuksessa ja työmarkkinoilla, syntyy ajatuksia ja tulkintoja pärjäämisestä. Tällöin on kysymys siitä, kuinka itse kukin selviää, kun ns. ”markkinoiden saatanallinen mylly” (Polanyi 1971) meitä pyörittää. Pärjääminen tässä myllyssä ei ole vain edullista, oma kunnia on kiinni siitä. Ellei pärjää, osoittaa – Weberin sanoin – jonkinlaista houkka-
maisuutta, menettää kasvonsa. Nimenomaan tästä syystä on jollakin tavalla pakko pärjätä.

Osakulttuurien väliset erot on mahdollista tulkita kysymällä, kuinka sukupuolen mukaan jäsentynyt selviytymisen eetos jäsentää kertojan kokemuksia koulutuksessa ja työ-

markkinoilla. Mieskoneistajien kohdalla keskeisiä ovat alemmuudentunteet, joita syntyy, kun koulutusekspansion vuosina on päätyntyt metallitehtaaseen töihin. Naispuolisten pankkitoimihenkilöiden kohdalla keskeistä on ambivalenssi, joka liittyy siihen, miltä kannalta omaa elämää ”pitäisi” arvioida: pitäisikö uhrata toisten eteen ja ja tarkastella itseä toisten kautta vai pitäisikö tavoitella niitä haaveita ja toiveita, joita oma hyvä pärjääminen koulussa on synnyttänyt. Syntyy epäilyn, irrallisuuden, yksinäisyyden ja ”ei-mihinkäänkuulumisen” tunteita, joista on itse selvittävä.

Tätä kautta selviytymisen eetos kykenee siirtymään sisälle markkinasuhteiden yksilöimään sosiaaliseen elämään. Se kiinnittyy – erilaisissa osakulttuurisissa muodoissa – niihin vaikeuksiin, joita ”markkinoiden saatanallinen mylly” meille tuottaa.

(C) Palkansaaajakulttuureita on mahdollista ymmärtää näiden osakulttuuristen ongelmien eräänlaisina ratkaisuin. Mieskoneistajat pyrkivät voittamaan alemmuudentunteensa ja nöyryytöksensä yliopettelemalla ohjelmoivat koneet ja käyttämällä tätä taitoaan itsellisyytensä voittamiseen ylempiään vastaan. Naispuoliset pankkitoimihenkilöt ratkovat omaa ambivalenssiaan yrittämällä – lojaalin työskentelyn kautta – voittaa itselleen oman itsellisen aseman työssä: tässä asemassa on helpompi hallita niitä ristiriitoja, jotka omia sosiaalisia suhteita muuten leimaavat.

Suurista eroista huolimatta kummassakin tarkastellussa osakulttuurissa on ainakin yksi piirre yhteinen: jos työskentelee suorittavassa asemassa, pärjääminen edellyttää oman itsellisen aseman voittamista. Oma kunnia on hyvin henkilökohtaisella ja syvällä tavalla kiinni omassa itsellisyudessa.

(D) Uudet ristiriidat ja vastakohta-asetelmat on mahdollista tulkita tältä pohjalta. Kysymys on kulttuuristen ja taloudellisten rakenteiden välisestä jännitteestä. Ikäluukkien nuorentuminen ja koulutustason kohoaminen ovat omiaan korostamaan itsellisyyden merkitystä pal-

kansaaajille. Toisaalta työnantajat pyrkivät – joustavan tuotannon perusstrategian mukaisesti – seuraamaan markkinaolojen muutoksia ja ohjaamaan yritystensä ja alaistensa toimintaa entistä tiiviimmin. Tämä korostaa työjohto-oikeuden ja sen käytön merkitystä. Tiukempi ohjaus törmää palkansaajien kulttuuriseen ajattelutapaan, joka sitoo tekijän moraalisen arvon, kunnian työssä, omaan itsellisuuteen. Ristiriitoja ja vastakohtaisuuksia syntyy, kun palkansaajat pyrkivät – osakulttuurisesti spesifisillä tavoilla – puolustamaan omaa itsellisuuttään, jota integroitava yritys rakenne ja joustavoitettava tuotanto uhkaavat.

Tätä kautta on mahdollista tiivistää ja sanoa, että tutkimuksessa on löydetty uusi rakenteellinen jännite: ristiriita-asetelma itsellisuutta korostavan palkansaajakulttuurin ja integroituvan yritys rakenteen välillä.

VIIDES TULOS

Tutkimukseni viides tulos liittyy tämän tuloksen yhteiskunnalliseen taustaan ja merkitykseen. Yritän tutkimuksessani väittää, että kuvaamani ristiriidat eivät – rakenteellisesta taustastaan huolimatta – ole modernin kehityksen väistämättömiä seurauksia. Tilanne on kaksijakoinen. Japanilaisissa oloissa alun perin kehitelty kollektiivisen joustavuuden konseptio soveltuu hyvin ylempien toimihenkilöiden ajattelutapoihin ja saavutettujen etujen puolustamiseen vanhan hierarkkisen toimipaikkarakenteen sisällä: alaiset vain järjeste-

tään uudella tavalla ryhmiksi ja heiltä toivotaan aiempaa suurempaa joustavuutta suhteessa ylempien toimihenkilöiden välittämiin markkinapaineisiin. Tällainen joustavoittaminen sopii kuitenkin huonosti sellaiseen kulttuuriseen ilmastoon, joka liittyy palkansaajan moraalisen arvon kollektiivisuuden sijasta hänen itsellisuuteensa.

Yritän siis väittää, että itse joustavuus ei ole ongelma vaan se, että joustavuuden vaade välittyy suorittavalle portaalle hierarkkisen organisaation sisäisinä käskyinä, ylhäältä alas, ja tätä kautta synnyttää vastarintaa, jota tuskin syntyisi, jos sama markkinapaine välittyisi itselliseltä markkinasubjektilta toiselle, esim. asiakkaalta tekijälle. Jos tämä oletus pitää paikkansa, olisi pohdittava ainakin sitä,

– miten kussakin tapauksessa turvataan oman työpisteen itsehallinta

– kuinka markkinasuhteet (sekä sisäiset työmarkkinat että asiakaspalvelu) ulotetaan sisälle suoritettavaan työhön ja

– mitä palkansaajien sosiaalinen täysivaltaisuus yritysten sisällä käytännössä voisi merkitä.

YHTEENVETO

Jos siis vetää yhteen ja tiivistää, esitän tutkimuksessani 1) uudenlaisen klassikotulkinnan ja näkökulman sosiologista kulttuuritutkimusta varten ja 2) tämän näkökulman soveltuksena empiirisen analyysin yhdestä konkreettisestä, työelämän kehitystä koskevasta pulmasta.

KIRJALLISUUS

Alapuro, R.: Sosiologit, Suomi ja Itä-Eurooppa. *Sociologia* 27 (1990), 199–204

Alapuro, R. & Alestalo, M. & Haavio-Mannila, E.: *Suomalaisen sosiologian historia*. Juva 1992

Beck, U.: *Jenseits von Stand und Klasse? Sozial-*

le Ungleichheit, gesellschaftliche Individualisierungsprozesse und die Entstehung neuer sozialer Formationen und Identitäten. Teoksessa: Kreckel, R. (toim.): *Soziale Ungleichheiten. Sonderband 2 der Sozialen Welt*. Göttingen 1983

Durkheim, E.: *The division of labor in society*.

New York & London 1964

Kortteinen, M.: Hallittu rakennemuutos? Helsinki 1987

Kuitunen, K.: Työelämän laadun kehittäminen – työnantajien näkemyksiä ja kokemuksia. Raportti työolokomitealle 6.6.1991

Marx, K.: Pääoma. Kansantaloustieteen arvoste-

lua, 1. osa. Painettu Neuvostoliitossa (ei painopaikkaa) 1974

Polanyi, K.: The great transformation. Boston 1971

Weber, Max: Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki. Juva 1980.